

MÄLESTUSVÄÄRNE KARL KONSTANTIN

Kröits ehk Ristikivi. Mälestusi ja vestlusi. Koostanud ja kommenteerinud Janika Kronberg ja Brita Melts. Tallinn: EKSA, 2018. 456 lk.

Karl Ristikivi, kahtlemata üks väljapaistvamaid eesti kirjanikke läbi aegade, oli inimesena veidi mõistatuslik: haruldaselt kinnise iseloomuga mees, kes valis hoolega, millises seltskonnas ja kellele ennast avada. Tema sisemaailmast oli ka lähimatel sõpradel ainult üsna ähmane aimus. Ilmselt sellepärast käisid ja käivad Ristikiviga kaasas teatavad müüdid ja kuulujutud. Kas ta oli põhimõtteline inimpelgur või homoseksuaal, kes pidi oma soodumust kaas-

aegsete eest varjama? Ja kui ühte või teist, siis kas sellel on tema loomingu seisukohalt mingit tähtsust?

Käesolevasse mälestusteraamatusse on kokku kogutud suur hulk Ristikivi elu ja loomingu teemalisi mälestuskilde ja muid tekste nii autorilt endalt, tema sõpradelt-tuttavatelt kui ka ajakirjanikelt ja teistelt Ristikiviga kokku puutunud inimestelt. Koostajad on seejuures jäänud väga pieteeditundeliseks: käsitlusviis on valitud selline, „mis koostajate meelest jäädvustab Ristikivist ja tema elust võimalikult tõepärase versiooni” (lk 21), ning vaid napi saatesõna ja faktikommentaaridega varustatud teos jätab peategelasele hinnangu andmise

peamiselt lugeja ülesandeks. Kohati tekib küll küsimus, milline võiks olla see sihtgrupp, kes raamatu algusest lõpuni hoolega läbi loeb, aga võib-olla see polegi eesmärk omaette.

Kui siiski otsida mingit tekstide rõhuasetust, siis ilmselt seisneb see soovis Ristikiviga seotud müüte kui mitte just ümber lükata, siis vähemalt nüansseerida. Eeskätt püütakse näidata, et Ristikivi ei olnud kogu oma tagasihoidlikkusele vaatamata siiski mitte erak ega üksiklane (vt saatesõna lk 8) ning autori elukäiguga vähe tuttav lugeja leiab selle kohta tõepoolest hulgaliselt tõendeid. Nimetada võib Ristikivi osalemist EYS Veljesto akadeemilises seltsielus (lk 97–100), teenistust Saksa armees (lk 150), sõjaaegset kontoritööd Soomes viibivate eestlaste heaks (lk 152–153), kohusetundlikku tegevust eesti pagulasorganisatsioonides Rootsis (lk 426–427) jm. Ilmselt on paljudele uudiseks Ristikivi tegevus pagulaskirjanduse tutvustaja ja arvustajana ning mõni ülemeelik episood kirjanduslike ambitsioonidega rahvuskaslaste pilamiseks (lk 296–297, 368). Kõrvale vajub ka arvamus Ristikivi võimalikust homoseksuaalsusest, millele on teatavaks vastukaaluks Salme Niilend-Leetmaa (lk 125, 282) ja Spyros Arvanitise mälestused (lk 380).

Mis veel eraku-müüti puutub, siis Ristikiviga isiklikult suhelnud kaas-aegsed ikkagi tunnistasid, et niisugune (esma)mulje võis temast jääda. Nagu sedastab Laur Tamm: „Esimesed mälestused Ristikivist on mul sellised, et ta ei rääkinud peaaegu üldse, temaga jutule ei saanud. Tema oli vaatleja, kuulaja. Hiljem kogesin, et kui olime kahekesi, saime Ristikiviga väga hästi rääkida [---]”. (lk 110) Hilja Vihalem lisab: „[---] ei saaks väita, et ta oleks olnud erak. Ta ei eraldanud ennast teistest, vaid oli alati lahke ja sõbralik. Kuigi oma eraelust ta tõepoolest rääkis vähe.” (lk 116) Vello Salo arvates oli Ristikivi „meeldiv inimene, kellega oli kerge suhelda. Ta ei olnud eriti jutukas inimene, pigemini tagasihoidlik, aga kunagi ei jäänud ta

vastust võlgu.” (lk 324) Leidub muidugi ka reljееfsemaid arvamusi, eelkõige Enn Nõu oma, kelle ette Ristikivi trükis avaldatud päevikuid¹ lugedes „kerkis õnnetu, üksildane inimene, kes pelgas teisi inimesi, kartis haigusi, kartis järgmist päeva, uusi ülesandeid ja kartis surma” (lk 343–344).

Mingisuguse abstraktse eraklikkuse või häbelikkuse asemel tõusevad Ristikivi mõttemaailma oluliste teguritena kogumikus esile hoopis religioossus ja konservatiivsus. Arvo Mägi jaoks ei tulnud Ristikivi usklikkus „kuidagi demonstratiivselt välja, aga tagantjärele, lugedes tema kirju ja päevikut, on näha, et ta oli tõsiselt usklik inimene, isiklikult, mitte kirikuusklik mingi skeemi järgi” (lk 354). Tundub, et Ristikivi religioossust süvendas surmast napilt pääsemine 1943. aasta 27. jaanuaril, mil Tartus Laia ja Rüütli tänava nurgal asunud Majandusgeograafia Instituuti, kus Ristikivi parajasti tööl viibis, tabas lennukipomm (vt nt lk 140). Müstilisel kombel pomm ei lõhkenud; Ristikivi mõttemaailma sugenes aga arusaam, nagu oleks ta seeläbi saanud „ajapikenduse” (lk 142), mille ta pidi pühendama loominguks.

Ka Ristikivi konservatiivsus oli introspektiivset laadi ning seisnes Mägi sõnul „ühiskondlikus mõtlemises, vanade heade kommete hoidmises – see oli isiklik konservatiivsus” (lk 354). Sellest mõttelaadist ei jäänud puutumata ka looming: midagi taolist pandi tähele juba Ristikivi esimeses, märkimisväärse tunnustuse osaliseks saanud romaanis „Tuli ja raud” (1938), millega noor Ristikivi jättis mulje endast kui oluliselt vanemast ja suurema elukogemusega autorist. Bernard Kangro sõnul põhjustasid sellist muljet „ainevalik ja autori ellusuhtumine, ta realistlik asjalikkus ja nukravõitu, vanainimeslik meeleolu” (lk 76). Ristikivi võttis alalhoidliku maailmavaate kaitseks siiski ka avalikult

¹ K. Ristikivi, Päevaraamat 1957–1968. Tallinn: Varrak, 2008.

sõna ajakirjas Vabariiklane (vt lk 183, 285) ning hiljem „Eesti kirjanike vastuses Artur Lundkvistile” (lk 216–217), mis kinnitab Arvo Mägi sõnu, et Ristikivi isikuvabadusi hindav konservatiivsus vastandus tolleaegse Rootsi järjest tugevnevale vasakradikaliseerumisele (vt lk 354).

Peale Ristikivisse kui isikusse puutuvate mälestuste tehakse raamatus omajagu juttu ka Ristikivi loomingust, seda nii sisu, retseptiooni kui ka kirjaniku loomepiinade seisukohast. Märkimisväärne osa teose autoritest käitub suuremal või vähemal määral kirjandusloolasena, tuues välja võimalikke mõjutusi, prototüüpe ja muud sellesarnast. Võib-olla ilmekaim näide on Bernard Kangro pikk essee „Karl Ristikivi 80. Mälestusi temast kui eakaaslasest ja kirjanikust” (lk 392–402) või tema Ristikivi küsitlismisel põhinev tekst „Paar sammukest Ristikivi noorusmail” (lk 76–94), millest jääb mulje, et Kangrol on justkui kõik teada, mida Ristikivi oma noorpõlves luges või nägi. Katseid kirjaniku (vallas)lapsepõlve kaudu tema loomingu avada leidub teisigi (nt Karl Jõgise kirjutis, lk 43–53).

Võib-olla keskne mõistatus Ristikivi kui kirjaniku elus on tema loominguiline pööre küpsel loomeperioodil ja kujunemine edukast eesti kirjanikust alatunnustatud Euroopa kirjanikuks, kelle keskajas toimuva sündmustikuga romaanidel polnud Eesti oludega õieti midagi pistmist. Ilmselt oli see muutus kuidagi seotud tema konservatiiv-kristliku mõttemaailmaga ning Eesti oludest suuremaks kasvanud murega õhtumaa, selle väärtuste ja tulevikuperspektiivi pärast (vt lk 234). Aeg-ajalt kumab kaasteeliste mälestustest läbi pettumus, et Ristikiviga niiviisi läks; pikemalt aga selle üle mõtiskleda ei taheta või ei osata. Ilmselt peitub just siin ülesanne tõsisema biobibliograafilise uurimistöö jaoks.

Mälestuste ja rohkem või vähem kirjandusteaduslike kirjutiste kõrval leidub raamatus tekste veel mitmest

žanrist, nende seas Voldemar Kuresse luureraportitele lähenevas stiilis kirjutised, mitmed nekroloogid ning ühtesid ja samu küsimusi kordavad ajakirjanduslikud intervjuud. Ühtekokku 61 autori pilgu läbi antakse Ristikivist mitmekülgne pilt, milles jäävad domineerima Ristikivi isiklikult tundnud kirjaniku ja ajakirjanikuambitsioonidega mehed. Tekstide arvu järgi reastades on kõige viljakam Ristikivi meenutaja Arvo Mägi tervelt kuue kirjutisega; temale järgnevad Ilmar Talve ja Harri Kiisk kumbki viiega, Valev Uibopuu ja Kalju Lepik neljaga ning seejärel Bernard Kangro ja Ristikivi ise kumbki kolme tekstiga.

Ristikivi enda üksikuid mälestustekste võib Kangro sõnul võtta „ristikiviliku paradoksina, milles on veidi tõde, veidi asjade pea peale pööramist” (lk 94). Teadmata jääb aga, mil määral võiks midagi sarnast oletada teiste autorite kirjutiste kohta. Koostajate abi olnuks siinkohal teretulnud, ehkki näib, et sellistest kommentaaridest hoidumine on teadlik valik. Peale selle tundub, et olles läinud kirjaniku enesepeegelduse kaasamise teed, oleks mingil kujul tulnud arvesse võtta Ristikivi päevaraamatuid nende enam kui 1000-leheküljelises mahus. Praegusel kujul jääb Ristikivi pagulaselu kajastav osa millekski päevaraamatute järel- või ääremärkuste taoliseks, millele tuleb tervikpildi saamiseks oluliselt lisa lugeda. Koostajate viited asjasse puutuvatele päevikusisest kannetele võinuks huvilist aidata.

Vigu on raamatusse sisse lipsanud väga vähe ning selle eest tuleb koostajaid tunnustada. Oma lapsepõlve poliitikutest kõnelev Ristikivi (lk 38) pidas silmas ilmselt siiski tolleaegset Prantsusmaa presidenti Raymond Poincaréd (1860–1934), mitte aga teadlast Jules Henri Poincaréd (1854–1912). Väga vähesel määral on kirjavigu („Tartu karnisoni arst”, lk 146; „baptisti vaimulik”, lk 313).

Üht-teist oleks saanud täiendada. Ancestry.com andmetel suri Ristikivi ülikooliaegne korterinaaber Raik Aegna

(vt lk 92) 1983. aastal Austraalias ning on maetud Eastern Suburbs Memorial Parki surnuaiale (Matrville, Randwick City, New South Wales). „Teadmata autorsusega” 1901. aastal Tartus Jaan Kure tõlkes ilmunud jutustuse „Kordowa were-roosid ehk Kohutaw sündmus pulma saalis” (vt lk 168) autor oli Ladislaus Tarnowski („Die Blutrosen von Cordova”, 1844). Lisaks laulurea „Die Preise hoch, die Läden all geschlossen” (lk 115) tõlkimisele oleks olnud kohane viidata, mille paroodiaga on täpsemalt tegu.

Ühe isiku eluteele keskenduvatel mälestuskogudel on ilmselt žanrist tulenev kaldumus öelda korruga liiga palju ja liiga vähe. Ühest küljest kipuvad paljudest eri allikatest (sh peategelaselt endalt) pärinevad tekstid ja katked toimetamistöole vaatamata üksteist kordama, teisest küljest aga jääb lugemisel vajaka sünteesist, kontekstist ja

järeldustest. Nii ka praegu: kümnete eri autorsusega peatükkide vahel hakitud teos ei saagi olla kuigivõrd ühtlane ja ladus ning paneb õigupoolest igatsema Ristikivi-teemalise monograafia järele, mille kirjutamist võiks raamatu koostajatele soojalt soovitada, kuna materjal selleks on neil ilmselgelt koos.² Seni on mälestusteraamatul täita vähemalt asendusülesanne: pika tunnistajate rea kaudu läheneb lugeja Ristikivile kui mõistatusele, kellest arusaamiseni saabki jõuda vaid pikkamööda, aeglaselt ja kildhaaval. Olgu tal selleks ainult kannatust!

MART KULDKEPP

² Endel Nirgi 1991. aastal ilmunud Ristikivi biograafia vajaks väärikat järglast mitmel põhjusel, muu hulgas seetõttu, et Nirk ei saanud tutvuda Ristikivi praeguseks avaldatud päevikutega.